

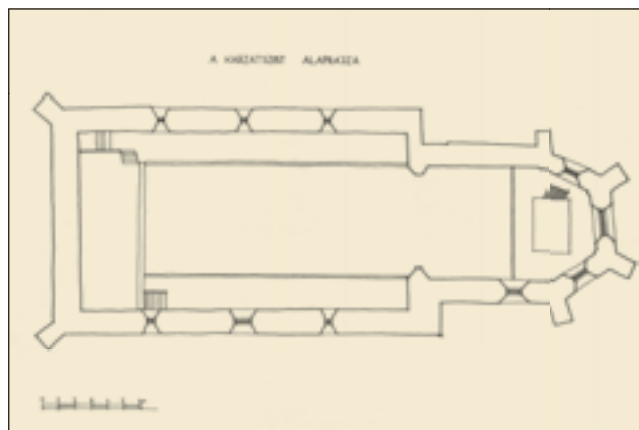
Visk (Вишков), református templom

A Huszttól (Хуц) nagyjából húsz kilométerre délkeletre, a Tisza bal partján fekvő Visk az öt máramarosi koronaváros egyike volt. Első ismert említése 1281-ből való, ekkor erősítette meg IV. László azt a korábbi, de eltűnt oklevélet, melyben apja, V. István (1270–1272) *villam et terram Visk* a Hontpázmány nembeli Marcell ispán két fiának, Mikó és Csépán mesternek adományozta.¹ A máramarosi sóbányászattal kapcsolatban 1300-ban aztán csere útján visszavette az uralkodó Visket és időközben felépült várát, és az addig Ugocsához tartozó birtokot Máramaroshoz csatolta.² A település, amely a XIV. században még a legjelentősebb volt a koronavárosok között, de később e rangját a huszti vár megépültével elvesztette, a középkor folyamán jobbára e vár királyi uradalmának részét alkotta. Eredetileg vegyes, német-magyar lakossággal rendelkezett, amely a középkor végére teljesen elmagyarosodott.³

Az irodalomban elterjedt vélekedéssel ellentétben az 1281-es oklevélben (ld. fent) nem említik Visk plébániatemplomát.⁴ 1326-ban azonban egyházát Boleszló esztergomi érsek, majd György viski plébános kérésére az uralkodó erősítette meg régi jogaiban a többi máramarosi koronavárossal együtt.⁵ A megerősítésből annyi világos, hogy Viskben már a korábbiakban kellett állnia templomnak. Amikor Károly Róbert Hosszúmezőnek (Cămpulung la Tisa), Husztnak, Técsőnek (Тячів) és Visknek 1329-ben Nagyszőlős (Виноградів) jogait adományozta, ebben benne foglaltatott a szabad plébánosválasztás, a pap megkapta a település tizedét, továbbá a végrendelkezési jogot is.⁶ A pápai tizedjegyzék szerint Gergely viski pap 1333-ban két kassai márkát, két évvel később a település plébánosa 48 garast fizetett, ami a jelentősebb összegek közé tartozott.⁷ 1346-ban György, a viski egyház *rectora* Benedek szigeti plébános, máramarosi vikáriussal együtt megesküdött, hogy nem az erdélyi, hanem az egri püspököt ismeri el feljebbvalójának, amivel a két egyházmegye régebb óta folyó területi vitája dőlt el e térségben.⁸ 1373-ban egy jogügyletnél a nagyszőlősi plébánossal együtt említik János viski plébánost is.⁹ Az egri püspökség presbitere, Pellifex János 1423-ban supplicatiót nyújtott be a pápához, hogy az Asszonypataki László, viski plébá-

nos halála miatt megüresedett tisztséget ő kapja meg.¹⁰ Az egyház ezt követően nem ismert középkori forrásainkban, ami talán párhuzamba állítható a település jelentőségének a csökkenésével.

A mai falu északi felén, kisebb kiemelkedésen álló, kívül támokkal erősített kőfallal teljesen körbevett templom jelentősebb méretű épület.¹¹ Jobbára középkori állapotában maradt fenn. Falait törtekőből rakták, szerkezeteit, melyek ma jórészt meszelve vannak, faragott kőből készítették.¹² A téglalap alakú, síkfedésű hajóhoz keletről nyújtott, a nyolcszög öt oldalával záródó, dupla falszélességgel keskenyebb szentély épült (2. kép). Az egykor a szentély északi oldalán, a hajó északkeleti és az északi szentélyfal keleti sarka közt állt sekrestyéjére, amely Lehoczky Tivadar 1865-ös rajzán még látható, kívül ma már csak a lábazat megszakadása, illetve feltehetően egykori (donga)boltozata miatt e falszakasz alsó részének a megvastagodása utal.¹³ E szakasztól eltekintve a templomon jelenleg egységes, cementes lábazat fut körbe, melynek profilját eredeti kő lábazata alapján igyekeztek kialakítani. Utóbbit Rómer és Schulcz 1864-es útjukon lerajzolta: alulról vékony rézsűből, nagyobb méretű félpálcából és függőleges lemeztágból állt (3. kép).¹⁴ A hajó falait fent jelenleg összetett profilú koronázópárkány zárja le, amely formái és arányai miatt ugyan nem valószínű, hogy a középkorból származik, de a lábazati párkányhoz hasonlóan

2. A templom alaprajza

← 1. Szent Katalin ábrázolása a szentélyben, részlet

3. Schulcz Ferenc részletrajzai a templomról

másolhatja az eredetit.¹⁵ A szentélynek ma nincsen zárópárkánya.

Támpillérek a hajó két nyugati sarkát és a szentélyzáradék sarkait támasztják. Előbbiek átlós elhelyezkedésűek és háromszatúak. Eredeti lefedésük nincs meg, de homlokoldaluk két-két vízvetője valószínűleg a középkori köelemekből átalakított, redukált formákat mutat. Schulcz és Rómer rajza szerint a vízvetők alulról pálcattal, félhomorlattal és vékony rézsűvel kialakított profilból álltak, s a támpillék teteje mindkettőjük rajzán oromzatos lezárással végződik.¹⁶ A szentély pillérei, eltekintve az északitól, amely az egykori sekrestye falából lett kialakítva, kétoszlatúak, vízvetőjük egyszerű ék alakban ugrik ki a homlokoldalukból, felső lezáruknak nincs párkánya.

A hajó nyugati homlokzatát egyedül a templom főkapuja bontja meg (4–5. kép). A tengelybe állított bejárat csúcsíves záradékú, jelenleg fehérre meszelt kőkeretét igen gazdagon tagolták.¹⁷ A bélletprofil kétlépcsős alapformába illeszkedik be, és befelé a következő tagozatsorból áll: vékony rézsű, aszimmetrikus cseppforma, homorlat, nagyobb méretű körtetag, homorlat, félpálcattal, vékony rézsű, lemeztag – majd ugyanez a profil látható a második lépcsőben is. A szarkövek lábazatkialakítása „fejtetőre” állítva ismétlődik a fejezetsávban, és végigfutó nyakgyűrű választja el őket a törzsrésztől.¹⁸ A profilt uraló két körtetagnak különváló fejezete és lábzata van, melyek jelenleg gúlaszerű tömböt mutatnak, de még kivehető, hogy eredetileg nyújtott arányú kockaoszlopfelek voltak – a lábzatok esetében természetesen lefelé fordít-

4. A hajó nyugati és északi kapuja

va. A fejezetek sarkain a körtetagok orrlemeze elvékonyodva felfut, amely megoldás még a lábzatoknál is gyanítható. A fejezetsáv fölött a szárkövek profilja folytatódik. A kapu két oldalát keretező, hasonló lábazattal és fejezettel ellátott egy-egy faloszlop, melyek a fából készült előtetőt tartják, s amelyekhez hasonlók e tető külső sarkait is alátámasztják, elnagyolt formáik és összefüggéseik alapján bizonyosan modern kori kiegészítések.¹⁹ Jelenleg nem utal semmi sem arra, hogy a kapunak a középkorban lett volna valamilyen külső keretezése.

A hajó északi falának közepén egy jóval kisebb méretű, de profilját tekintve majdnem teljesen a nyugati bejáratot ismétlő kapu látható (4. kép). Csúcsíve viszonylag lapos, derékszögű sarokba szerkesztett keretprofilját befelé vékony rézsű, sarkantyútag, homorlat, nagyobb méretű körtetag, homorlat, félpálcátág és vékony rézsű tagolja. Fejezetsávja nincs és lábazata is máshogyan van kialakítva: a derékszögű lábazati tömb felső lezárásaként a sarkantyútag alul befordul, és íves szarvtagként a közepén lévő körtetáig nyúlik.²⁰ Az északi homlokzatot három azonosan kialakított és egyazon magasságban lévő, szabályosan elrendezett – a középső majdnem a kapu tengelyében látható –, vékony, rézsűs bélletű ablak is megbontja (6. kép). Nyílásuk és bélletük ma változóan félköríves, illetve lapos csúcsíves záradékot mutat – utóbbi lehetett mindnek az eredeti formája –, szárköveik alsó, rövid szakasza csekély mértékben beljebb van ugratva a nyílás felé.

A hajó déli homlokzatán az északiéval egyező helyeken szintén három ablak látható, melyek közül a két szélső mindenben azonos az északiakkal (7. kép). A középső, amely vélhetően egy ugyanilyen nyílás kiszélesítésével készült, szegmensíves lezárású, újkori ablak.²¹ A két keletre eső ablak között csúcsíves, jelenleg keret nélküli kapuja van a déli oldalnak.

A szentély három záradékfalát és déli falának keleti felét egy-egy középkori eredetű ablak töri át. A záradékszakaszokon lévő ablakoknak a kialakítása és későbbi átalakításuk is azonos jegyeket mutat. Könyöklőjük egyazon magasságban húzódik, bélletprofiljuk rézsűbe metszett, nagyobb félhomorlat – a belsőben egyszerű rézsű –, s a két külsőnek a szélessége is azonos, míg a középső ezeknél szélesebb.²² Utóbb, az újkorban záradékrészüket elfalazták, egykori vállvonaluk alatt szegmensívvel zárva le őket, s nyílásuk alsó részét is befalazták beszűkítésük érdekében. A déli fal rézsűs bélletű, kétosztatú, csúcsíves ablaka eredeti formájában maradt fenn. Nyílásait orrtagokkal bővített csúcsívek zárják, felettük körbe komponált kettős halhólyag látható (8. kép).

Miután a templomot kőfal és azon belül gazdag növényzet veszi jelenleg körbe, jelentősebb mérete a belsejébe lépve mutatkozik meg igazán. Ami a hajó falainál feltűnő, hogy a nyugatitól eltekintve alsó felük némileg

vastagabban van falazva. A vízszintes váltás a diadalívpillérek két oldalán, nagyjából vállvonaluk magasságában húzódik, majd átfordulva a hosszfalakra lépcsőzetesen lefelé ugrik valamelyest, és nem sokkal az ablakkönyöklők felett folytatódik a nyugati falig.²³ E szabályos váltás leginkább arra utal, hogy a hajó építése közben, vagy annak megszakadása után módosítottak falainak a vastagságán.²⁴ A hajó amúgy a középkorban sem igen lehetett boltozva – ma 1789-ből származó síkmennyezet fedi²⁵ –, a 11 méteres fesztáv a település egykori jelentősége ellenére is túl

5. A hajó nyugati kapujának részlete

nagy ehhez, ráadásul ebben az esetben nem csak a nyugati sarkokon lett volna szükség támpillérekre. A hajóban a középkori eredetre nyílásain kívül északi és déli bejáratától keletre, illetve nyugati kapujától délre egy-egy falba beépített, csúcsíves záradékú szenteltvíztartó-fülke utal. Egykor kiálló medencéjük letörött, felső részüket pedig a falsíkgig lefaragták. Hasonló méretű, számárhátíves záradékú, egy kőtömbből faragott fülke a déli fal keleti sarka előtt is található, amit a déli diadalívpillér előtt egykor álló oltárral összefüggésben helyezhettek a falba.

6. A templom északi homlokzatának felmérési rajza

7. A templom hossz-
metszete

A csúcsívvel záródó diadalív pillérei a négyzetes lábazat felett, nagyjából két méteres magasságban domború oldalú (?), gúlás átmenettel félnyolcszögűvé válnak. A vállvonalnál a hajó falainak elvékonyodásával összefüggésben a profil vált: keleti oldalán pálcatabból álló párkány felett rézsúbe metszett homorlat, a hajó felé pedig átmenet nélkül ugyancsak rézsúk által keretelt, de kettős homorlat látható.

A ma sík lefedésű, kétszakaszos szentély északi falának keleti felén látható a lapos csúcsívű, elfalazott sekrestyeajtó. Profilja egyetlen vastag hengertagból áll, amely a derékszögű lábazati tömb oldalainak félköríves záródása felett indul.²⁶ A szentélyzáradék négy sarkában egy-egy hengeres faloszlop áll, s miután lábazatuk ma a padló alá esik, a szentély és a hajó járószintje eredetileg mélyebben húzódott. A két nyugatabbi oszlop kör alaprajzú, és kettős pálcatabból kialakított fejlemezű oszlopfő zárja őket, felületüket teljesen kitöltő növényi dísszel (9–10. kép). Felső részükön szabályosan összetekeredő, vízszintesen futó kettős inda látszik, melyről az egyik közepén hármaskézfűzér, kétoldalt két-két tölgylevelű lóg le, a másikon pedig felváltva szőlőfürtök és -levelek csüngnek. A két keletebbre eső faloszlop valamelyest feljebb nyúlik, s tetejükön nincsen fejezet, hanem egyszerűen el vannak vágva. Felső részük két oldalán mintha visszametszéssel indított faliévek orrtagjainak rövid, függőleges szakasza lenne kivehető, s egy-egy felnyúló (borda)tagozatot e szinten a törzsük közepén is sejteni lehet. A szentély falait a külsejével kapcsolatban már leírt ablakok bontják meg, az északkeleti nyílásfalazásának a tetején talán gótikus faragvány (vakmérmű szakasza?) látható másodlagosan befalazva (3. kép).²⁷

1880 előtt a templomban kripták után kutatva feltehetőleg az egykori főoltár alapozását találták meg, és több középkori kőfaragvány (fiálécsúcs, töredék kőfaragójegygyel?) is előkerült, melyek hollétéről ma nincs tudomásunk.²⁸

A jelenlegi épület keletkezési idejét formái alapján néhány évtizedes pontossággal meg lehet határozni. Noha egy ásatás és falkutatás hozhat még meglepetéseket, a mai templom jó része – a hajó a kapuival és az ablakaival, illetve a szentély a faloszlopaival és a sekrestyeajtóval – egyetlen periódusból származónak tűnik. A fenti szerkezeteknek alapvető jellemzője, hogy formáik egy része erősen kötődik a román kor építészetéhez. A nyugati kapu nyújtott kockaoszlopfői XII–XIII. századi előzményeket idéznek, s főleg esztergomi darabokkal lehet párhuzamba állítani őket, de az alapformájában bélétlépcsős kapuszerkezet is a román kor felé mutat.²⁹ Ugyancsak a román kori, XIII. századi építészetből származik az északi kapukeret profiljának sarkantyútagja, illetve ennek íves befordulása alul a nyílás felé.³⁰ A hajó vékony, résszerű, rézsűs

8. Mérműves ablak részlete a szentélyen

béltű ablakai az Árpád-kori emlékek jellegzetes eleme, s szintén ezt az időszakot juttatja eszünkbe a sekrestyeajtó vastag, hengertagos profilja.³¹ A csúcsív következetes alkalmazása e szerkezeteknél, főleg a nyugati kapu keretének a profilképzése, a diadalívpillérek lábazatán a gúlás átmenet vagy a szentély bordás boltozatos lefedésére utaló jelek azonban már egyértelműen a gótikus építészet megoldásai. Noha valószínűleg a sarkantyútag, illetve a csúcsívtag valamiféle keveredéséből keletkezhetett, alapvetően XIV. századi, „gótikus” forma az aszimmetrikus cseppalak is.³² A román és gótikus elemek együttes használatát a környék építészetében újabban az 1300 körüli néhány évtizedre helyezik.³³

A viski megoldások közül két speciálisabbnak érdemes a környékbeli párhuzamaira is utalni. A kirajzolódó emlékkör miatt ez még akkor is célszerű, ha írott források hiányában az analógiák datálásához szintén csak stíluskritikai eszközök állnak a rendelkezésünkre. Az északi kapu sarkantyútagjának alsó, beforduló végződése (szarvtag) megjelenik a huszti, a técsői és a palágykomoróci (Паладь Комаривци) református templom déli kapujánál.³⁴ Szintén a técsői templomban látható az a konzol, melynek felületén a viski, tölgylevelű oszlopfőfejezet díszítménye gyakorlatilag szó szerint ismétlődik.³⁵ Az emlékkörön belül a méreteivel is kiemelkedő Visken a legmodernebb formákkal találkozunk. Nehéz azonban eldönteni, hogy ez pontosan mit is jelent: a perióduson belül inkább később származhatunk a keletkezésével, vagy a település és temploma

9. Oszlopfejezet a szentélyben

jelentőségéből következően itt is feltűnhettek már a korábbi évtizedekben azok a formák, melyek az ország központi részein régebb óta ismertek voltak.

E bizonytalanságokat tetézi, hogy a szentélyben megjelennek olyan megoldások is, amelyek első pillantásra akár a gótika fentieknél későbbi időszakára is utalhatnak: a poligonális alaprajz az erős támpillérekkel, a jelentős méretű ablakok, vagy bélletüknek és a diadalívnek a részübe metszett homorlatos profilja. Noha a helyi emlékeken e megoldások nem jelennek meg a szóban forgó, 1300 körüli időszakban, a királyság központjaiban és jelentős városaiban, Budán, Gyulafehérváron (Alba Iulia), Pozsonyban (Bratislava) vagy Lőcsén (Levoča) a XIII. század második felében vagy a következő század elején már jól ismertek voltak.³⁶ Técsői típusú fejezeteivel alátámasztva könnyen elképzelhető tehát, hogy a viski templom szentélye együtt épült a hajóval, még akkor is, ha az ablakok tekintetében a különbség jelentősnek tűnik. Ez ugyanis feloldható a két tér eltérő (fontosságú) funkciójával, de akár egy nyugatról keletre történt építésmenettel is.³⁷ Még az is könnyen megeshet, hogy e dilemmák hátteréhez az a hajóban megfigyelhető jelenség szolgáltatja a kulcsot, amely a falak elvékonyodásában mutatkozik meg, s amely leginkább valamiféle építési váltásról tanúskodik. Ha ezzel számolunk, elsőnek a hajó falait húzhatták fel félmagasságig, kapuival és ablakainak alsó részével együtt, majd az építkezést folytatva ablakait már nem tervezték újra, viszont a szentélyt, melyben a falvékonyítás nem jelenik meg, túlnyomóan már modernebb formákkal készí-

tették el.³⁸ E fenti kérdések egy részére egyértelmű választ kaphatnánk, ha az épületen, mondjuk legközelebbi felújítása alkalmával, kutatások is történhetnének.

Visk történelmi és tulajdonosi hátterét is figyelembe véve érdemes azért megfogalmazni felvetéseket a templom pontosabb keletkezéséről. Noha apjuk ispánként (*comes*) tűnik fel a forrásokban, Csépan hivatalviseléséről nem tudunk, Mikó pedig „csak” szolgabíróként jelenik meg.³⁹ Nem tűnik tehát úgy, hogy a Visket több mint két évtizedig birtokló fiúk kiemelkedő életpályát futtattak volna be. S bár valószínűsíthető, hogy birtokukon építettek templomot – ahogyan várat is –, az kevésbé lehetett azonos a mai épülettel. A jelenlegi viski templom méretei, melyek a legnagyobbak voltak az 1329-ben kiváltságokat kapó koronavárosok ismert egyházai között, jelentősebb megbízóra utalnak. E megbízó személyében inkább gyanítható a Visket 1300-ban visszacserélő uralkodó, illetve az 1329-ben jelentősebb jogokat kapó város. Talán nem lehet véletlen, hogy a viski templom jellegzetes megoldásainak egy része éppen az ekkor „szövetségbe lépett” koronavárosok egyházain található meg a környéken.

Visk mai plébániatemplomának felépültét tehát inkább az 1300 utáni időre tehetjük, de hogy mennyivel, az nehezebben megválaszolható. Köthetnénk az eseményt az egyház régebbi jogainak 1326-os megerősítése, illetve az 1329-es városi kiváltságok elé vagy utánra – a szokott módon. Ez azonban egyfajta automatizmus lenne, amely a tyúk és a tojás problémáját veti fel. Konkrétabb források

10. Oszlopfejezet a szentélyben

nélkül nehéz ugyanis annak az eldöntése, hogy egy adományszerzés kieszközlése a már felmutatott eredményekben rejlett, vagy éppen ezek hiánya indukálta a támogatást. A két közeli esemény mindenesetre a település fejlődésének mindenképpen kiemelt, azt hosszabb távra meghatározó állomása volt, melyek összefüggésében, azaz időben valahol a környékükön, jogos lehet egy reprezentatív középü-

let emelésére gondolni. Hogy ez a fenti dátumok után is könnyen elképzelhető, sőt, inkább ezzel számolhatunk, azzal kapcsolatban Csengerre érdemes utalni. Az egy léptékel kisebb, alaprajzilag nagyon hasonló, s részben azonos formákat is mutató, de jóval kevesebb gótikus részlettel megépített szatmári templomot viszonylag biztosan lehet a XIV. század második negyedére keltezni.⁴⁰

JEGYZETEK:

- ¹ MOL, DL 38130, 38131; FEJÉR V/3.: 87–89.
² MIHÁLYI 1900. 3–4.: No 2.
³ A település középkori történetére a korábbi irodalommal ld.: BÉLAY 1943. 23–55.; CZÉBELY 2002. 21–39.; JÓZAN 2004. A birtokviszonyokra ld. még: CSÁNKI I.: 445.; MAKSAY 1990. I.: 463., 467., 478.
⁴ Ld. pl.: PELESKEY 1925. 19.; CZÉBELY 2002. 21–22.
⁵ AO KL. X.: 137.: No 195., 140–141.: No 202.
⁶ MOL, DL 22477; MIHÁLYI 1900. 8–11.: No 4.; GYÖRFFY 1998. 125–126.
⁷ MON. VAT. I/1.: 327., 355., 371.
⁸ MIHÁLYI 1889. 59.; MIHÁLYI 1900. 23–25.: No 12.; GYÖRFFY 1998. 128–129.
⁹ MIHÁLYI 1900. 69–70.: No 38.
¹⁰ ZsO X.: 199. No 429., 222.: No 501.
¹¹ Hajója belül 21×11 méteres, szentélye nagyjából 10×7 méteres, ld.: WAGNER 1880. 298.; DESCHMANN 1990. 174. és 264. kép.
¹² A törtkő falazatot 2012-ben a belsőben lehetett látni, ahol a falak vízszelése miatt a vakolat körülbelül másfél méteres magasságig mindenhol le volt verve.
¹³ Lehoczky Tivadar rajzát ld.: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 8220.
¹⁴ Forster Központ, Tudományos Irattár, Rómer-jegyzőkönyvek, XV. 105.; Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 13188.
¹⁵ Profilja alulról pálcazerű tagozat, félhomorlat, félhenger, félhomorlat, lemeztag, félhomorlat. Koronázópárkány sem Rómernél, sem Schulcznál nem jelenik meg, Myskovszky Viktor 1866-ban közölt rajzán pedig a párkány helyén a tetőszerkezet kilógó gerendavégei láthatók, ld.: MYSKOVSKY 1866. 100–101.
¹⁶ Forster Központ, Tudományos Irattár, Rómer-jegyzőkönyvek, XV. 104–105. (*nyugati oldalon álló pillérek gíbebelek esvetőkkel*); Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 13188, 13189 – vö. még: MYSKOVSKY 1866. 101.
¹⁷ Felmérését a templom egyéb részleteivel ld.: CZÉBELY 2002. 36.
¹⁸ A lábazatok tetején a töredékes „nyakgyűrű” profilja ma szögletes.
¹⁹ A kapu előteteteje a hajó északi és déli kapuja előtt látható, azonos tetőkkel együtt – ha Lehoczky rajzának hinni lehet – 1865 és 1880 között készült a bejáratához (Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 8220; WAGNER 1880. 301). Archív fotók azonban még a maitól eltérő, faloszlopok nélküli konstrukciót mutatnak a nyugati és az északi kapu előtt (Forster Központ, Fotótár, ltsz.: 66934, 66936), azaz a mai szerkezetek ezeket váltották, s így valószínűleg XX., sőt, gipsz báboskorlátaik esetében akár XXI. századiak.
²⁰ A vastag meszelés miatt ma ez alig látható, de a profil túloldalán valószínűleg a felpálcát is befordul a körtettaghoz. Az elülső oldal szarvagjai egy archív fotón még sokkal jobban kivehetők: Forster Központ, Fotótár, ltsz.: 66936.
²¹ Kialakítására 1912-ben került sor, ld.: PELESKEY 1925. 22.
²² A szélsők eredetileg kétosztatúak, a középső háromszatú lehetett.
²³ Ez a falelvékonyodás jelenik meg az ablakok szarköveinek alsó részén kívül is, ld. fent.

- ²⁴ Teljesen azt sem lehet kizárni, hogy az épületnek egy későbbi, nagyobb méretű károsodását követően rakták újra, de vékonyabbra a falakat. Ez ellen azonban az szól, hogy a hajóablakok és a diadali felső része is teljesen középkori formákat mutat, amit persze lehet reprodukálni. A templom például az 1717-es tatárpusztítás során égett le, ld.: PELESKEY 1925. 21.
²⁵ Erre és a templom újkori berendezésére ld.: DESCHMANN 1990. 174–177.
²⁶ E megoldás már csak a keleti szarkövön vehető ki.
²⁷ Schulcz minden bizonnyal ez alapján a faragvány alapján egyik rajzának jobb alsó sarkában vakárkados sávot rajzolt le egy ablaknyílás alján (Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 13188). A ma láthatók alapján e rekonstrukció azonban nem képzelhető el.
²⁸ WAGNER 1880. 301–302.
²⁹ A viskiekhez hasonló, nyújtott arányú és részben sarkaikon külön élekkel ellátott esztergomi kockafejezetekre ld.: MAROSI 1984. 31–32., 198.: No 39. és 92., 98. kép. Lábazatként használt példákat a XIII. század közepéről ld. a visegrádi Salamon-toronyban, BOZÓKI 2012. 17. és 40. kép.
³⁰ E megoldást ld. pl. a veszprémi székesegyházból, vagy környékéről származó nyíláskeret-köveken az 1220–1240 közötti időszakból: TÓTH S. 1967. 163–182.; TÓTH S. 1994. 331–333.
³¹ Utóbbi lábazati megoldása valószínűleg már a XIV. század elejéről a szatmári Paposon tűnik fel, ld.: SZAKÁCS 2011a. 20.
³² Nagybányával kapcsolatban néhány erdélyi példájára ld.: KOLLÁR 2011. 197. (Papp Szilárd).
³³ SZAKÁCS 2011a. 9–25.
³⁴ Ld. e templomok leírását Lángi Józseftől és Szakács Béla Zsolttól e kötet lapjain.
³⁵ A konzol és az oszlopfők díszítménye mind formavilágukat, mind minőségüket tekintve oly mértékben megegyeznek, hogy készítésükkel kapcsolatban az azonos mintán, esetleg az egymásról való másoláson túl az azonos kéz lehetősége is felmerül.
³⁶ Ld. a budai Nagyboldogasszony-templomot (CSEMEGI 1955. főleg 54–90.); a gyulafehérvári székesegyház főszentélyét (HAVASI 2012. 86–129.); a pozsonyi ferences templomot (*Gotika* 2003. 622–624. [Bibiana Pomfyová]); vagy a lőcsei Szent Jakab-templom szentélyét (uo. 627–628. [Bibiana Pomfyová]).
³⁷ A szentély ablakait természetesen a későbbiekben is beépíthették korábbról származó körítőfalaiba.
³⁸ Egyetlen szerkezet van a szentélyben, amely a tárgyalt korszaknál biztosan későbbi. A déli falnak a többitől méretében és elhelyezésében is eltérő ablaka halhólyagos mérműve alapján biztosan a XV. vagy a XVI. század elején készült. Kialakítását talán az motiválhatta, hogy egy a főoltárnál felállított, jelentősebb méretű oltárfelépítmény miatt a tér bevilágítása csökkent, amin az oldalfalon nyitott ablakkal próbáltak meg javítani.
³⁹ C. TÓTH 2006c. 21.
⁴⁰ Ld. legutóbb a korábbi irodalommal: KOLLÁR 2011. 272–278. (Papp Szilárd).

Lángi József

Előzetes beszámoló a viski (Вишков) református templom falképeinek szondázó restaurátori kutatásáról

11. Szent Borbála a szentély délkeleti falán

Az impozáns méretű templom falképeit a szakirodalom szűkszavúan több alkalommal is említette, de konkrét ismeretekkel eddig nem rendelkezünk róluk.¹ „Mint halom, a meszelés alatt falfestmények lappanganak; nagyon örülnénk, ha erről biztosabb tudósítással bírhatnánk.” írta Rómer 1874-ben.² A hajó 1867-ben lemeszelt falképeiről szóló információk feltehetően téves értelmezése miatt szerepelt az irodalomban XV. századi datálás.³

Géressy László lelkipásztor feljegyzéseiből – aki a XIX. század közepén több mint 35 évig szolgált Visken

– pontos képet kaphatunk az északi fal XVIII. század végén készült ábrázolásáról.⁴ Géressy leírása alapján pontosan rekonstruálható az ábrázolás eredete is: *A Nagy Templom északi fal oldalán a legények Karja fölött paizs alakú nagy körben látható: Az Ádám esetét ábrázoló paradicsomi élőfa 17 félpiros nagy almákkal; s a fa derekára tekergőzött csábító s szájába egy szép leveles almát tartó óriási piros verhenyeges Kígyóval. A fa dereka körül négy madár szállong. A fa gyökerénél balra egy Szarvas zöld mezőbe futva – jobbra: egy Sárga oroszlány vértajtékot hányó Sárkánt tapodva. A paizs alsó szögletében egy-egy kis pálmafa – felette két madár. Az egész festési ábrázolat alá a „LILIOMOK VÖLGYE nevé” s Inczédi Josef által Gerhard János munkájából fordított illy című szép könyvből – „Liliumok völgye, melybe a földi gyönyörűségekhez szokott ember talál ugyan sértegető tövisekre, de azonnal akad sebeit gyógyító hasznos füvekre. Ellenben a világi kedvetlenségek között elfáradott elme szedhet kellemetes virágokat s drága illatokkal lelkit meg élesztő Liliumokat. Szeben 1745.” Két sorba ez van írva: Kárhozatra méltó Voltomat Siratom – Jézus Sebeivel de magam biztatom, „Mert a gyilkos Sátán(t) értem megrontotta–Juda oroszlánya Sárkánt megtapodta” [...] A paradicsomi nagy fa fölibe ez van írva: BOLDOG KESERŰSÉG. A fa két szélén két nagy pelikán madár. A fa leveles gajjai alatt távolról röpködő apró madarak szállonganak. Johann Gerhard (1582–1637) *Meditationes sacrae*... című, 1606-ban megjelent nagyhatású, sok nyelvre lefordított művét első ízben Zólyomi Perinna Boldizsár még a XVII. században, majd Inczedy József 1745-ben ültette át magyar nyelvre. Inczedy műve a XIX. század első évtizedéig hét kiadást ért meg, és egyik rézmetszetekkel illusztrált változata szolgált előképpül a viski falképhez.⁵ Ilyetén való felhasználásának ezt az egyetlen példáját ismerjük, illetve csupán feltételezhető, hogy a lónyai református templom hajójának nyugati falán is az egyik metszet alapján készült ábrázolás maradt fenn.⁶ Erdélyben azonban más készítéstechnikájú képzőművészeti alkotáson megjelennek ezek a gyakran szöveggel kísért metszetadaptációk.⁷ A viski ábrázolás egyediségét készítéstechnikája mellett az adja, hogy előképei közül többet is összevont formában jelenített meg.*

Kutatásunk során e réteget csak töredékesen találtuk meg a hajóban, viszont a szentély ablakai körül mindenütt felszínre került. Itt hasonló rokokó mustrák tűnnek elő, mint amelyek a mennyezeten is láthatók. E kifestés egy időben készül az egyedülálló famennyezettel, azzal szerves egységet alkotott. A Géressy-féle leírás alapján pontosan ismerjük az egyes falakon készült falfestéseket és feliratokat. Ezek további vizsgálatát, feltárását egy következő templomfestést megelőzően célszerű elvégezni.

A középkori kifestés vizsgálatára első szondáinkat a templom szentélyében 2001 novemberében nyitottuk. A most elvégzett, kiterjedtebb vizsgálatok során kiváló színvonalú, nagy felületen feltárható kifestést azonosítottunk.

Elsősorban a szentélyzáradék északi falát és három nagy ablakának környezetét vizsgáltuk. Az ablakok rétegekőveire ugyan ráfut a freskót hordozó vakolatréteg, de a bétetben ezt még sehol sem tudtuk megfogni. Ez minden bizonnyal annak tudható be, hogy a falakat 1–1,5 cm vastagságban borító vakolat itt néhány milliméteres vastagságúra csökken. Talán ennek következménye, hogy a XVIII. századi utolsó tatárjárást követően évtizedekig fedetlenül álló templomban leginkább ezeken a felületeken indult pusztulásnak a középkori vakolat.⁸ A sarkokban álló és védettebb faloszlopok felületén több rétegben maradt fenn kifestés. Mivel a XVIII. század végén készült, rokokó mustrákkal díszített színezés mindenütt jó megtartású, az alatta lévőket csak érzékelni tudtuk – értelmezésük csak a teljes feltárás után lehetséges.⁹ Az ablakkávák és a sarkokban álló háromnegyed oszlopok közti falszakaszokon mindenütt háromnegyed életnagyságú női szentek ábrázolásait tártuk fel. E figurák méretéből következtetve a nagy ablakok mellett egymás felett legalább három szinten festhettek figurális ábrázolást. A karzat az alsó alakokat derékmagasságban vágja el. Alattuk már valószínűleg csak ornamentális festés, esetleg drapéria imitáció készülhetett. Az egymás felett elhelyezkedő nőalakokat széles, törtvonalú szalagos (fogro-

12. Szent Katalin ábrázolása a szentélyben

13. Női szent a szentély északkeleti falán

vatos) keret választja el egymástól. A kecses, S alakban hajló női szentek minden esetben az ablak felé tekintenek. Míg a balra néző figurák jobb kezükben a vértanúk pálmáját, baljukban pedig attribútumukat tartják, addig a jobbra nézők jobbójában látható az attribútum, baljában pedig a pálmaág. Egyelőre a vértanúság eszközeinek károsodása, részleges pusztulása miatt ma még csak két szent azonosítható. A délkeleti ablak bal oldalán, az alsó regiszterben minden bizonnyal Szent Borbálát ábrázolták, aki egy erőteljesen stilizált tornyot tart (11. kép). Ugyanezen ablak jobb oldalának felső regiszterében feltehetően Alexandriai Szent Katalin alakja ismerhető fel, aki könyvet emel maga elé. Előtte kisméretű stilizált fa ismerhető fel (1, 12. kép). E női szentek típusfigurák, egyediség megjelenítésére nem törekedett a mester. A képmezők színvilága redukált, mindössze három szint, illetve azok néhány árnyalatát alkalmazta a festő. Háttérként nem kéket, hanem feketét használt,

14. Női szent a szentély délkeleti falán

és ugyanez a szín egyes figuráknál a ruha, másoknál a köpeny színeként jelenik meg. Váltakozva színezték az egész kart fedő szűk, testre simuló ujjú, egyenes mellkivágású ruhákat vörössel, feketével vagy fehérrel. A ruhák színeitől markánsan, kontrasztosan eltér a vállról kétoldalt leomló, földig érő köpeny, melynek egyik szárát minden képen maguk előtt derékmagasságban áthúzták. A dicsfényeket vörössel tört okkerrel festették. Az arcoknál és a kezeknél vastag ecsettel, dinamikus festésmóddal tették fel a sötét kontúrvonalakat. Mindennek ellenére az elegáns formák, a melljük tett árnyékok miatt, plaszticitást nyertek. Ugyanez mondható el a drapéria-kezelés esetében is, ahol jól megválasztott színnel, csupán néhány rusztikus ecsetvo-

nással mozgatták meg a felületet. A monotonnak tűnő ábrázolások az élénk színezésű keretezés segítségével válnak mozgalmassá. A képmezőt vízszintesen a már említett széles, törtvonalú szalag osztja meg, melyet egy-egy vörös sáv és egy fehér vonal kísér. Függőlegesen egy széles bíborvörös, egy keskenyebb vörös sáv és egy fehér vonal teszi plasztikussá a keretet. Így ezek az élénk színezésű keretek markánsan kiemelik a sötét háttérű alakokat (13–14. kép).

Feltételezhetően az északi fal teljes felületét falképek díszítették, amely átfordult a diadalívre, mivel a szószerk feljáratánál 2001-ben nyitott kisméretű szondánkban okkersárga és vörös festést találtunk. Annyi bizonyos, hogy egymás felett több képszalag futott. Közülük csak a középsőt vizsgálhattuk, ahol az egymást követő képmezőkön minden bizonnyal a Passió jeleneteit ábrázolták. Vízszintesen a női szenteknél már bemutatott széles, törtvonalú szalagos keretek osztották meg a képmezőt. A vizsgált felületen két jelenet azonosítható be. A falfelület közepén nyitott kisebb szondában az Utolsó vacsora egy részletét véljük felismerni (15. kép). Széles, nagy ecsettel dinamikus feltehetően egy tál és egy kerek forma – talán kenyér – ismerhető fel. Az asztal túlsó oldalán két figura keze, míg a felénk közelebb eső oldalon egy mindkét kezével hevesen gesztikuláló, dicsfényes ifjú látható. A szakáll nélkül ábrázolt ifjúban János apostolt véljük felismerni. Másik, nagyobb méretű szondánkat a karzat mellett nyitottuk, ahol egy sokalakos kompozícióban Júdás csókját ábrázoló kép került felszínre. Itt az alsó regiszter képét is vizsgáltuk, ahol egy kisméretű angyal alakja bukkant elő (16. kép). A felső képen a középpontban áll a kissé előre hajoló, mindkét kezét előre nyújtó Krisztus alakja (17. kép). Vörös köpenyt és hosszú, kék színű ruhát visel, rövid szakáll két ágra bomlik. Tőle jobbra áll a mindkét karjával őt átölelő hosszú szakállú Júdás. Az áruló mögött két csúcsos sisak tűnik fel. Jobbra egy láncvértet viselő katona ragadja meg Krisztus haját és karját. Egy másik kivont kardot tart. Háttérben egy szembenéző sisakos katona arca látható. A Krisztust elfogó katonák vértete-

15. Az Utolsó vacsora jelenet részlete

16. Angyal alakja

te nem fedi a teljes testet. Kezüikön rákozott páncélkesztyűt viselnek, karjukat pedig csak könyökig védi a láncvért, alóla a testhez simuló vörös ing tűnik elő. Felsőtestükön a vállat is fedő vörös fegyverkabátot viselnek, amely alól előtűnik a combközépig érő láncing. Lábukat is láncvért védi, de némelyik figurának rákozott lemezpáncél látható a lábfejen. Ezek lábszárán is több elemből álló lábszárvédő figyelhető meg. A rövid, egyenes vércsatornás kardnak egyszerű keresztvása, hosszú markolata és keresztel díszített gombja van. A szembenézetben ábrázolt katona sisakja csúcsos, a homloknál széles pánt erősíti. Néhány szín felvitelével, robusztus ecsetkezeléssel a művész gazdagon modellálta a figurák arcát. Itt már szó sincs típusarcokról, mint a női szentek esetében. A sokalakos kompozícióban megjelennek a profilban, félprofilban és teljes szembenézetben ábrázolt alakok, és úgy tűnik, hogy a bonyolultan egymást mögé helyezett szereplők térbeli helyzetének érzékeltetésére is törekedett a mester. Tehát nem csupán egymás mellé soroztatott szereplőkről, hanem a teret némileg érzékeltető csoportfűzésről van szó. Az alsó képszalagon a kép határán nyitottuk szondánkat, ahol egyértelműen látható, hogy

a képeket függőlegesen csak egy vörös és fehér színű szalagkerettel választották el egymástól. A bal oldali képen csak egy erőteljesen stilizált fa lombja és törzse látható, míg a jobb oldalin egy kisméretű, adoráló angyal, illetve egy nála lényegesen nagyobb figura áldásra emelt jobb keze tűnik fel. Itt, ha figyelembe vesszük a Passió két sorban elhelyezkedő jelenetsorának ritmusát, feltételezhető, hogy a Feltámadás jelene került megfestésre. Nagytótlak (Selo) rotundájának gótikus passiósorozatának utolsó, de már az alsó képmezőbe került három jelene között töredékesen fennmaradt Feltámadás-képén is Krisztus áldó keze mellett egy angyal jelenik meg.¹⁰

17. Júdás csókja

A ma még csak kis felületen feltárt freskóciklus részletei messzemenő következtetések levonására, a falképek pontos keltezésére még nem alkalmasak. Néhány szempont mégis felvethető a megismert részletek alapján.

A Júdás csókja jelenetben látható fegyverzet analógiái inkább a XIV. századi festészeti emlékeken tűnnek fel. A teljes testet borító láncvért, a felette viselt fegyverkabát, a rákötött kesztyű és lábfejtvédő, az egyszerű keresztvassal ellátott, gombban végződő markolatú kardok a *Képes Krónika* harci jeleneteiben és az önállóan ábrázolt figurák esetében is rendre feltűnnek – ott szinte általános típusként szerepelnek.¹¹ A XIV–XV. századi Passió-ciklusokon is sok esetben láthatunk hasonló vértzetet, ruházatot. Itt csupán a XIV. század harmadik negyedére datált, zsegrai (Žehra) ciklus Júdás csókja jelenetét idézzük.¹² Teljes feltárás után lehet majd a falképeinket összevetni a XIV. szá-

zad második felének és a XV. század elejének már ismert, illetve az utóbbi évek kutatásai során feltárt nagy ciklusával.¹³ A Júdás csókja kép viseletei, illetve a szentélyzáradék ablakainak réteggövein is megtalálható, első réteggként felhordott középkori vakolatok miatt a XIV. századi építkezéshez közeli keltezés tűnik elfogadhatóbbnak, de a bonyolult csoportfűzés, az arcok nemcsak félprofilban történő megjelenítése és az S alakban lágyan meghajló női szentek inkább a Zsigmond kori internacionális gótika stílusjegyeit juttatják eszünkbe. E palmaágot és attribútumokat tartó kecses figurákat a teljes feltárás után érdemes összevetni a felvidéki Torna (Turňa nad Bodvou) ma még feltárás, restaurálás alatt álló, ugyancsak egészalakos női szentjeivel. Ott a szentélyzáradék három falán kerültek ábrázolásra a finom eleganciával megfestett női szentek (18–20. kép).¹⁴ Ma még korai lenne további kö-

18. Torna, római katolikus templom. Szent Orsolya

vetkeztetések levonása, mivel a teljes feltárás után, nagyobb felületek együttes vizsgálatával biztosabb datálás végezhető el.

19. Torna, római katolikus templom. Antiochiai Szent Margit

20. Torna, római katolikus templom. Szent Dorottya

JEGYZETEK:

¹ RÓMER 1874. 150.; WAGNER 1880. 300–301.; GERECE 1905. 512.; GERECE 1906. 503–504. RADOCSEY 1954. 235.

² RÓMER 1874. 150.

³ WAGNER 1880. 300.

⁴ *October 4 kén s több napjain 1867. a Templom ki meszeltetvén, hogy a falain lévő régi fel irások örök feledékenységbe ne menjenek: bitelesen és szóról szóra le másolta azokat a Lelki pásztor GL. Következésképp.*

A II. világháború után állami tulajdonba vett egyházi jegyzőkönyvekben Józán Lajos egykor viski, ma huszti (Хусьт) lelkipásztor talált rá Géressy László feljegyzéseire. A kézirat másolatát Józán Lajosnak köszönöm, aki publikálta is azt: JÓZÁN 2004.

⁵ KURTA 2003. 89–92. – illusztrációk: *Református Szemle*, 2002, 6.; MAMÚL IV.: 289.

⁶ JÉKELY–LÁNGI 2009. 189.

⁷ Csak néhány példa a közelmúltban ismertté vált emlékenyagból: Magyarköblösön és Magyarbikalon (Bicălatu) karzatmellvéden, Marosvécsen (Brâncovenesti) és Étfalvazoltánon (Zoltan) boltozatot díszítő stukkón, Érszakácsiban (Săcășeni) két epitáfiumon láthatjuk képi ábrázolását, Unokán (Onuca) pedig a famennyezet felírátán találkozhatunk a kötetből származó szöveggel. LÁNGI–MIHÁLY 2004. 62–67.; BARABÁS 2005. 96–100.

⁸ A műemléki helyreállításoknál a legutóbbi időkig gyakorlat volt a kőfaragványok felületéről minden későbbi vakolat- és festésréteget

eltávolítani és a nyers kőfelületet bemutatni. E gyakorlat részben arra vezethető vissza, hogy a faragványokra csupán vékony rétegben hordtak fel vakolatot, vagy közvetlenül a felületére festettek, így ritkán alakult ki jó kötés. Ha a templom – mint a viski – évtizedekig fedél nélkül maradt, leginkább a kőfaragványokat borító színezések indultak pusztulásnak.

⁹ A huszti falképek kutatásánál is a faloszlopok felületén két-három színes réteget azonosítottunk, leírásukat lásd a jelen kötetben.

¹⁰ BALAZIC 1992. 15–17.; *Gotik* 1995. 245–246.

¹¹ *Képes Krónika* 1986.

¹² *Gotika* 2003. 148–159. (Ivan Gerat), 112. kép.

¹³ Az ép ciklusok közül Almakerék (Málancrav), Gecelfalva (Kocelovce), Gelence (Ghelinta), Gerény (Горяни), Kolozsvár (Cluj-Napoca), Ludrófalva (Ludrová), Nagytótlak (Selo), Martonháza (Ohtina), Pónik (Poniky), Sepsikilyén (Chilieni), Zsegra (Žehra), a töredékek közül Keszthely, Magyarfenes (Vlaha), Siklós, Szliács (Sliac), Újvásár (Rybník) és az újonnan feltárt Torna (Turňa nad Bodvou), Szlatvin (Slatvina) falképeit említhetjük összevetésre alkalmasnak.

¹⁴ A falképek a Krcho János által végzett kutatás és építészeti helyreállítás során 2007-ben kerültek felszínre, A freskók kutatását, feltárását, restaurálását Peter Gomboš restaurátor végzi. Mindkettőjüknek köszönöm a freskók tanulmányozásának, fotózásának lehetőségét.

A fényképeket Mudrák Attila (1, 8–18, 20), Papp Szilárd (4, 5) és Peter Gomboš (19) készítette, az archív anyagok forrása: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: 13188 (3), ltsz. nélkül: a Budapesti Műszaki Egyetem által készített felmérések (2, 6, 7).